

AKADEMIJIN RJEČNIK I NJEGOVE DOPUNE

U radu se govori o značenju i značajkama ARj kao sveobuhvatnog povijesnog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika: o povijesnim okvirima zamisli takva rječnika, o njegovoj koncepciji u Ogledu Đ. Daničića i njezinim odjecima u javnosti; analizira se način obrade i udio kasnijih obrađivača; govori se o načinu skupljanja građe i njegovim posljedicama u predočavanju leksičke sveobuhvatnosti, o izvorima i njihovu širenju, s posebnim obzirom na Dopune AR, te o značenju Dopuna za ostvarivanje temeljne zamisli tog djela.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika što ga je "na svijet izdala" Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu u stručnim je krugovima, pa i u široj javnosti, poznatiji pod nazivom *Akademijin rječnik* (kratica ARj). On je novo poglavlje u razvoju hrvatske i srpske leksikografije, kojemu s jedne strane prethodi bogata višestoljetna baština hrvatskih dvojezičnih i višejezičnih rječnika,¹ a s druge već dva izdanja *Srpskoga rječnika* Vuka Karadžića,² rječnika štokavskih narodnih govora i jezika usmenog narodnog stvaralaštva kao osnove književnoga jezika Hrvata i Srba, i Daničićev *Rječnik iz književnih starina srpskih*,³ povijesni rječnik koji donosi građu iz srpskih, bosanskih i dubrovačkih spomenika. Osim toga, Akademijin je rječnik i značajna prekretnica u razvoju hrvatskoga književnog jezika i u obzorima koji su njime otvoreni na razne aspekte

¹ Usp. samo objavljene rječnike: Faust Vrančić: "Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae", 1595; Jakov Mikalja: "Blago jezika slovinskoga", 1649–1651; Juraj Habdelić: "Dikcionar ili reči slovenske", 1670; Ardelio Della Bella: "Dizionario italiano-latino-illirico", 1728. (II. izdanje 1785); Ivan Belosteneć: "Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium", 1740; Franjo Sušnik – Andrija Jambrešić: "Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica", 1742; Josip Voltiggi: "Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika", 1803; Joakim Stulli: "Lexicon latino-italico-illyricum", 1801; isti: "Rječoslozje slovinsko-italijansko-latinsko", 1806; isti: "Vocabolario italiano-illirico-latino", 1810; Adolf Miroslav Richter i Adolf Jozef Ballmann: "Ilirsko-nemački i nemačko-ilirski rukoslovník", 1839. i 1840; Ivan Mažuranić i Josip Užarević: "Nemačko-ilirski slovar", 1842; Josip Drobnić: "Ilirsko-nemačko-talianski mali rěčnik", 1846–1849; Rud. V. Veselić: "Rěčnik ilirski němačkim rěčima iztumačen", 1853. i "Rěčnik němačkoga i ilirskoga jezika", 1854; Bogoslav Šulek: "Deutsch-kroatisches Wörterbuch", 1860.

² Vuk Stefanović-Karadžić: "Srpski rječnik protumačen njemačkim i latinskim riječima", Beč 1818. i 1852.

³ Đuro Daničić: "Rječnik iz književnih starina srpskih", Beograd 1863.

naše jezične problematike. I kao što njegov začetnik Đuro Daničić kaže za jezik kojim ga piše, i on stoji na pragu jednog doba koje svršava i drugoga koje počinje.

Zamisli o potrebi toga rječnika prethodi čitav devetnaestostoljetni razvoj, i nacionalno-politički i kulturno-jezikoslovni, od romantičarske panslavističke ideje da su svi Slaveni jedan narod, preko njezine ilirske interpretacije da su jedan narod svi južni Slaveni do stava Vuka Karadžića i njegovih sljedbenika da su Hrvati i Srbi jedan narod. I koliko god su u tom devetnaestom stoljeću politička rješenja za nas bila nesretna, a nacionalna pitanja nejasna, na poredbenojezikoslovnom planu postalo je jasno da je jezik, tj. zbir dijalekata, kojim govore Hrvati i Srbi⁴ jedan jezik i da u odnosu na ostale slavenske jezične sustave predstavlja zasebnu jedinicu.⁵ U općoj upotrebi i u slavističkoj znanosti taj je jezik dobio ime hrvatski ili srpski⁶ (odnosno srpski ili hrvatski, kasnije: hrvatsko-srpski, odnosno srpskohrvatski). U uvjetima tuđinske političke hegemonije, s prijetnjom odnarođivanja, gospodarske i kulturne zaostalosti rano se iskristaliziralo mišljenje o višestrukoj korisnosti stvaranja zajedničkog književnog jezika za narode (narod – kako su neki htjeli) koji govore jednim jezikom. Mišljenja o liku toga jezika znatno su se razlikovala. Dvije najoprečnije i najdalekosežnije koncepcije bile su: ilirska – o jeziku zasnovanom na štokavskim temeljima, s nekim starijim morfološkim odlikama te čakavskim i kajkavskim leksičkim primjesama, otvorenom prema kovanicama i slavenskim posuđenicama za potrebe nadgradnje i predodčenom etimološkim pravopisom, i s druge strane Vukova – o “čistom narodnom jeziku” (što je u njegovu slučaju značilo: novoštokavskom istočnohercegovačkom ijekavskom), predodčenom fonetskim (tj. fonološkim) pravopisom, po načelu: “Piši kao što govoriš, a čitaj kako je napisano!” Na temelju te dvije osnovne koncepcije razvilo se u Hrvatskoj nekoliko paralelnih jezičnih i pravopisnih varijanata, od kojih je “čista” ilirska nekoliko desetljeća bila dominantna. Karadžićeva je u početku imala najslabiji odjek, ali je u toku nekoliko narednih desetljeća, čvrstinom svoje jezične sustavnosti, postupno potiskivala one tipične ilirske jezične i pravopisne crte koje su bile posljedica političkoidejnog kompromisa (a ne sustavnog jezičnog razvoja) i zadobivala je i u nas sve više (mladogramatičarskih) pobornika. Tako su, što se stoljeće više bližilo kraju, sve više sazrijevali uvjeti za njezinu pobjedu, kojoj je među ostalim znatno pridonio upravo Akademijin rječnik.

⁴ Ta dva nacionalna imena pokrivala su u ono doba, a i znatno kasnije, i Crnogorce i bosanskohercegovačke Muslimane.

⁵ Dugo je u znanosti ostalo sporno jedino pitanje pripadnosti kajkavskoga narječja, koje je ugledni slavist svjetskoga glasa Franc Miklošič, a za njim i Vuk Karadžić, pa i Daničić, smatrao dijelom slovenskoga jezika.

⁶ Pod tim je imenom 1867. proglašen i službenim jezikom u Hrvatskoj, odlukom Hrvatskog sabora, po kojoj se “jezik hrvatski ili srpski izjavljuje jezikom službenim u Trojednoj Kraljevini” (podatak prema: Lj. Jonke: “Đuro Daničić – prvi urednik Rječnika”, ARJ, 97. sv., str. 88).

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika najznačajnije je djelo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i dosad najmonumentalnije djelo hrvatske i srpske⁷ leksikografije. Temeljna mu je značajka da je to prvenstveno povijesni rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Radilo se na njemu 110 godina, od 1866, kad se započela skupljati građa, do 1976, kada je izišao posljednji, 97. svezak. Uvezan je u 23 knjige enciklopedijskog formata sa po 960 strana (osim posljednje, koja ima 564 strane rječničkog teksta i dodatak od 144 strane). Već se desetljećima ponavlja da obuhvaća oko 250.000 riječi, ali po mojem sudu taj broj iznosi najmanje 400.000. Izrađivali su ga najpoznatiji naši jezikoslovci svoga vremena, od njegova začetnika Đure Daničića, preko nastavljača tog velikog posla Matije Valjavca, Pere Budmanija i Tomislava Maretića do suradnika i znanstvenih radnika Instituta za jezik⁸ pod vodstvom Stjepana Musulina i Slavka Pavešića, gdje se nakon desetogodišnjeg prekida rječnik nastavio izrađivati kao kolektivno djelo.⁹ Zasnovan je na leksikografskim principima druge polovine 19. stoljeća, nasljedujući veliki njemački Grimmov i francuski Littréov rječnik. To su osnovni "biografski" podaci o tom rječniku, a mnogo više konkretnih podataka o njemu može se doznati iz njegova *Dodatka*, koji se nalazi u 97. svesku. U njemu je posljednji urednik Slavko Pavešić opisao historijat nastanka i rada na rječniku, njegove osnovne značajke i izmjene koje je nužno u toku svoje dugotrajne izrade doživljavao, a dao je i potpun popis literature o tom djelu. U tom 97. svesku nalazi se i Daničićev *Ogled*, i Maretićeve *Crtice* – dosad još uvijek najpotpuniji prikaz rada na rječniku i teškoća koje su se u tom radu do njegova vremena javljale, i *Nove crtice* S. Pavešića i Z. Reizer, izjave Akademije o radu na rječniku iz 1910. i 1952, zatim biografije s prikazom znanstvene djelatnosti svih urednika i osnovni podaci o svim poslijeratnim obrađivačima rječnika.

Zamišao o izradi rječnika koji bi obuhvatio cjelokupno rječničko blago našega jezika nikla je u teškim okolnostima političke, ekonomske i kulturne ovisnosti o tuđinskom režimu, kada je pokušajima germanizacije i mađarizacije trebalo suprotstaviti pro-

⁷ "Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika", što se izrađuje u Institutu za srpsko-hrvatski jezik u Beogradu, a izdaje ga Srpska akademija nauka od 1959. u neku je ruku nastavak Akademijina rječnika s obzirom na građu (obuhvaća građu od polovine 19. stoljeća naovamo) i jednako je monumentalne koncepcije, ali još nije dovršen. Objavljeno je dosad 11 knjiga – do riječi *makva*.

⁸ Najprije kao radne jedinice JAZU, a kasnije samostalne ustanove.

⁹ Prvu knjigu i dio druge – do riječi *čobo* – obradio je i uredio Đuro Daničić. Umro je iste godine kad je izišla prva knjiga – 1882. Nakratko ga je zamijenio Matija Valjavec, obradivši riječi do kraja slova C. Već 1883. za obrađivača i urednika dolazi Dubrovčanin Pero Budmani, koji je do 1907. obradio četiri knjige rječnika (*da* – *maslinski*). Od 1907. do 1937. radio je na tom poslu jedan od najvećih hrvatskih jezikoslovaca, osobiti poštovalac vukovske jezične koncepcije i izuzetan poznavalac jezika toga tipa, utemeljivač hrvatske književnojezične norme, Tomislav Maretić. On je obradio šest knjiga (*maslo* – *pršutina*). Nakon njegove smrti u siječnju 1938. nastao je desetogodišnji zastoj na tom velikom poslu, koji je nastavljen tek 1948, kad je obnovljena Akademija preko svog Odjela za jezik i književnost osnovala Institut za jezik, u kojem je rad na rječniku nastavio kolektiv stručnjaka pod uredništvom Stjepana Musulina, a od 1969. Slavka Pavešića. Sama je obrada bila dovršena 1958, a posljednji je svezak otisnut 1976, nekoliko mjeseci nakon smrti i posljednjeg urednika, Slavka Pavešića.

buđenu hrvatsku nacionalnu svijest, ojačanu spoznajom o jezičnom zajedništvu sa Srbima. Tom cilju uvelike je mogao pomoći rječnik koji bi bjelodano predočio svu starinu i bogatstvo hrvatske i srpske kulturne baštine i izražajnost jezika, koji je u svim razdobljima svoje prošlosti bio u stanju izraziti najraznovrsnije sadržaje. Stoga je izrada takvog rječnika postavljena kao jedan od temeljnih zadataka Akademije već pri samom njezinu osnivanju. Na prvoj svečanoj sjednici Akademije 28. srpnja 1867. prvi je njezin predsjednik Franjo Rački u svojoj nastupnoj besjedi rekao kako Akademija "neće gajiti znanosti u pravcu idealnom, nego obzirom na potrebe i na korist našega naroda i naše domovine. Prema tomu nastojat će akademija, da sakupi i jezikoslovnomu sudu podvrgne sve blago našega jezika, bilo ono sahranjeno u ustima našega naroda i odazivalo se u pučkih pjesmah, pričah i poslovicah, bilo ono ubilježeno u dobrim starih i novih knjigah. Tim će putem akademija prirediti obširan i jezikoslovnoj znanosti dolikujući rječnik našega jezika".¹⁰ Sam rad na rječniku započeo je još prije tog datuma, tj. 1866, kada se poznati srpski filolog Đuro Daničić odzvao pozivu osnivača Akademije Strossmayera i Račkog da pokrene rad na rječniku. Daničić je najprije sam počeo skupljati građu iz književnih izvora, a kasnije ih je dao ispisivati i drugim suradnicima. Na njegov prijedlog Akademija je 1868. objavila poziv svim poznavateljima narodnog jezičnog blaga da riječi skupljaju i šalju Akademiji. Godine 1878. građe se skupilo toliko da je Daničić stekao uvjerenje da može započeti obradu. Te je godine objavio svoj poznati *Ogled*, u kojem iznosi glavne principe svoga rada i kao ilustraciju obradu tridesetak riječi, kako "bi se i kritika mogla za vremena čuti i sud se njezin upotrebiti dokle se rječnik još radi". Rječnik ima da "pokaže koje smo riječi imali ili imamo i kako smo se njima služili ili se služimo". Stoga će u rječnik ući: "U opće riječi koje imamo u književnim spomenicima, u književnosti i izvan nje, što se moglo doznati, od najstarijih vremena do našega vremena." A u to njegovo "naše vrijeme" je "narodni jezik sa svojom pravilnošću i čistotom obznanjen i postao zakon... u književnosti našoj. Tijem se završuje jedno vrijeme a drugo istom nastaje: završuje se staro vrijeme, kojemu je na kraju narodni jezik u današnjem svom stanju, a nastaje novo, kojemu je na početku taj jezik. U ovo se novo vrijeme tijem jezikom kao sjemenom njive istom zasijevaju gdje koje vrste književnosti, a više ih se još i ne zasijeva; ako li se gdje i ploda što za jezik pokazuje od te sjetve, taj plod valja još vidjeti kako će se u svoje vrijeme održati, kako će ga primiti i što će s njim činiti njegovo vrijeme. Stoga takove rijetke prvine novoga vremena ne mogu još ući u rječnik u kom se hoće da pokaže jezik u svojoj historiji." Taj se odlomak često citira kad se govori o ARj, ali on i jest u Daničićevu *Ogledu* najznačajniji jer su u njemu sadržani Daničićevi pogledi na rječnik i na književni jezik, koji su odredili i izbor izvora rječnika. On ujedno pokazuje kako se u samom početku očito previše htjelo, a premalo znalo. Stoga je polazište preširoko, a ograničenja u realizaciji preuska. I sam Daničić bio je svjestan da tako zasnovan rječnik nadmašuje njegove snage, ali ni najpesimističniji njegovi suvremenici nisu mogli ni zamisliti da bi rad na njemu mogao trajati preko stotinu godina. Uslijed nedostupnosti mnogih spomenika pismenosti i nepoznavanja stanja na dijalekto-

¹⁰ "Rad" JAZU, knj. 1, 49–50.

loškom terenu nisu bili svjesni ni bogatstva književne baštine ni raznovrsnosti narodnih govora. Osnova rječnika koji bi obuhvaćao sve riječi "koje smo imali ili imamo", bile one zabilježene u pisanim spomenicima ili živjele u ustima naroda, dakle rječnika koji bi pokazao leksičku sveukupnost jednog jezika, bila je toliko privlačna da rad jednom na njoj započet nitko nije imao hrabrosti prekinuti, a kako bi početni izvori davali suviše krnju sliku, moralo ih se stalno dopunjavati. Tako se građa širila, a rad produžavao.¹¹ S druge strane, Daničić je očito poistovjećivao književni jezik prošlosti s "narodnim", tj. pučkim jezikom, a "narodni jezik" s novoštokavštinom Karadžićeva tipa, koji tek ima postati osnovom zajedničkoga književnog jezika Hrvata i Srba. Razlog je tome dijelom nedovoljno poznavanje predmeta, a dijelom težnja da pomiri dva dijametralno suprotna zahtjeva: jedan — da napravi rječnik koji bi predočio leksičku sveukupnost hrvatsko-srpskog jezičnog područja, dakle rječnik u kojem bi se ogledalo jezično bogatstvo hrvatske i srpske kulturne baštine (tj. jezik duhovne nadgradnje različitih kulturnih sredina i različitih razdoblja) i blago pučkih govora (tj. različitih dijalekata), i drugi — da pokaže i dokaže "pravilnost i čistotu" "narodnog jezika", koji stoji na početku novoga doba kao klica novoga književnog jezika, a znamo da je to jedan određeni, između mnogih odabrani "narodni" govor. Suprotnost i nespojivost tih zahtjeva ograničavale su izbor izvora. Na taj su način iz Daničićeve osnove rječnika izostale dvije bitne sastavnice: kajkavsko narječje i hrvatska književnost 19. stoljeća, pisana jezikom utemeljenim na ilirskim jezičnim shvaćanjima. I premda se Daničić u *Ogledu* pozivao na sud kritike i javnog mišljenja i rekao kako će "s velikom... zahvalnosti biti primljena svaka misao kako o glavnom, tako i o svakoj pojedinosti", nije pri konačnom pristupanju poslu usvojio mišljenje i sugestije ni uglednog profesora petrogradskog sveučilišta I. Sreznjevskog o potrebi unošenja kajkavskog narječja u rječnik, ni istaknutog zagrebačkog filologa i akademika A. Vebera o potrebi zastupljenosti hrvatske književnosti 19. stoljeća, a kamoli primjedbe manje uvaženih suvremenika. Očito se oslanjajući na pohvalnu izjavu Daničićeva učitelja F. Miklošiča i riječi povjerenja V. Jagića, Akademija je povjerila Daničiću obradu i uređivanje ostavivši mu u poslu posve slobodne ruke.¹² Tako je Daničić započeo izradu rječnika prema načelima izloženim u *Ogledu*. Prema stavu tamo izloženom, od knjiga 19. stoljeća kao izvori rječnika mogu da posluže samo one "u kojima se upravo obznajuje narodni jezik" i one koje mogu pomoći u njegovu upoznavanju. Već je rečeno na koji se upravo "narodni jezik" misli. Kako hrvatski pisci 19. stoljeća nisu pisali tim jezikom, nisu ni ušli u krug izvora rječnika. Pod utjecajem Karadžićeva i Miklošičeva stajališta da je kajkavsko narječje dio slovenskoga jezika, Daničić se odlučuje da u rječnik unese samo neke kajkavske riječi, one koje je "negda... govorio i ostali narod", i to

¹¹ O tome da ARJ nije jedini rječnik široko zasnovane koncepcije koji se radio stotinjak godina govori P. Skok, među ostalim navodeći i riječi poznatog francuskog leksikografa Littréa kako se rječnik jednog jezika zapravo nikada ne može dovršiti. (P. Skok, "Rad Jugoslavenske akademije na području hrvatske leksikografije", *Jezik*, god. I, Zagreb 1952/53, 117–118).

¹² Recenzije o Daničićevu "Ogledu" F. Miklošiča, I. Sreznjevskoga, A. Vebera i S. Novakovića objavljene su u "Radu" JAZU, knj. 45, 158–213, a V. Jagića u "Archiv für slavische Philologie", sv. III, 1879.

“u obličju koje bi imale u govoru ostaloga naroda”, te se stoga zadovoljava samo kajkavskim rječnicima, dok književnost ostavlja po strani – “provincijalnomu rječniku”. Govoreći o knjigama koje bi “valjalo upotrebiti za ovaj rječnik” jer se u njima “miješaju oba govora, manje ili više”, Daničić očito suprotstavlja kajkavski čitavom ostalom hrvatsko-srpskom jezičnom kompleksu, ne razlučujući posebnost čakavštine u odnosu na štokavštinu, što bi mu omogućilo da i kajkavštinu smjesti na njeno pravo mjesto, tj. na razinu jednoga od narječja unutar cjelovitosti jezičnog sustava. S druge strane, Daničić u rječnik ipak unosi stare srpske pisce, koji su pisali crkvenoslavenskim i kasnije slavenosrpskim jezikom, ne uzimajući u obzir da njihov jezik u osnovi pripada drugom jezičnom sustavu i da je njihovo pravo mjesto u *Rječniku iz književnih starina srpskih*, ali ne i u ovome, koji bi imao biti rječnik narodnog jezika i književnosti na njemu nastale.

Dalje Daničić u *Ogledu* navodi da će u rječnik ući “imena vlastita ljudska, mjesna, imena brdima, rijekama itd., sa svijem riječima od njih postaliem”, jer su ona “ne samo za poznavanje jezika besćeno blago, nego su često i pravi i najpouzdaniji čuvari i glasnici narodne historije”, a zatim i tuđe riječi koje su “iz drugih jezika prešle u naš”, jer su “one veoma važne ne samo za poznavanje zákona u jeziku nego i za historiju narodne kulture”. Tu se iskazuje Daničićeva mladogramatičarska usmjerenost, u kojoj su još uvijek prisutni elementi romantičarskog svjetonazora.

Na kraju *Ogleda* Daničić govori o grafiji, jeziku (“gramatici”) i pravopisu kojima se služi. Objašnjava neophodnost uvođenja novih grafijskih znakova u latiničko pisanje (đ, ġ, ŋ, ĺ) kako bi se moglo razlikovati obilježavanje pojedinih glasova od glasovnih skupova (d+j, d+ž, l+j, n+j), što je neobično važno u predočavanju povijesnog jezičnog razvoja. U primjeni jezika i pravopisa kojima piše rječnik iskazuje se Daničić kao dosljedan sljedbenik Vuka Karadžića: “Što se tiče gramatike koje se držim, ... dužan (sam) reći da se rječnik ovaj ne može pisati po drugoj gramatici, ako se ne će da bude nakaza, a to bi bio kad bi se u njemu tumačio jezik u novijem obličju svojem istijem jezikom u starijem obličju, kad bi tumačenje bilo starije od onoga što se tumači. Što se tiče pravopisa kojim pišem, ne ću pominjati šta bi značilo kad bi još jednom trebalo pisati sve ono što se pedeset godina o njemu pisalo i kad bi u jednoj polovini naroda trebalo iz nova počinjati što je u drugoj poslije velike borbe svršeno.” Obrazlažući jezik kojim se služi pred sredinom za koju rječnik radi (čiji je književni jezik – jezik “zagrebačke škole”, koji se odlikuje nekim starijim crtama u odnosu na novoštokavštinu), Daničić preporučuje i razliku između jezika starije književnosti i suvremenih narodnih govora koje u rječniku predočuje. A stav o dvije polovine jednoga naroda već je u ono doba bio politički anakronizam, premda su ga neki još dugo poslije ponavljali. Bilo kako bilo, jezik i pravopis kojima je rječnik pisan odigrao je značajnu ulogu u konačnoj pobjedi “vukovske jezične škole” u Hrvatskoj. Nakon jezično-pravopisnih nemira, sukoba i traženja putova koji su se provlačili kroz čitavo 19. stoljeće, iza ove je varijante stala (iako ne deklarativno) Akademija sa svojim autoritetom, pa je to potaklo mnoge da se i sami za nju opredijele.

Mladogramatičarski stav sastavljača ARj najpotpunije se ogleda u poimanju pojedinačne riječi kao temeljnog konstitutivnog elementa jezika. Ta se pojedinačna riječ do

te mjere ograničava na samu sebe da se promatra i rječnički prezentira posve neovisno od svoje porodice riječi: niti se osnovna riječ veže sa svojim izvedenicama, niti se izvedenice fiksiraju u svome tvorbenom zajedništvu, nego je svaka riječ u rječniku izolirano obrađena. Tako je ARj u svojoj realizaciji – kao popis pojedinačnih riječi – tipičan proizvod mladogramatičarske škole.

Obrađa riječi također je izrazito mladogramatičarska. Ona ide za tim da osim značenjskih tumačenja pruži sve dostupne podatke o riječima, od onih o prostorno-vremenskoj raširenosti i postanju (etimologiji) preko glasovnih varijanata, morfoloških oblika i akcenata do sintaktičke upotrebe i sintagmatskih veza u kojima se pojavljuju.

Već je rečeno da se Daničić u svojoj obradi nije obazirao na napomene recenzenata. Njegovi nastavljači, zadržavajući osnovnu koncepciju obrade rječnika, nastojali su ispraviti njegove nedostatke povodeći se za napomenama recenzenata, primjenjujući nove spoznaje i proširujući krug izvora.

Osnovni je princip obrade rječnika da se natuknice uspostavljaju u novoštokavskom ijekavskom liku i predočuju fonološkim pravopisom, koji se od Daničićeva vremena do naših dana u bitnim svojim crtama, to znači u pisanju glasovnih skupova i promjena koje se u njima zbivaju, malo izmijenio. Više se izmijenio stav o tome koje glasovne promjene ulaze u književno jezičnu normu. Tako na primjer u prvoj knjizi nalazimo oblike *bratski*, *bratstvenik*, *brdski*, *brce* (dem. od *brdo*), koje bismo i danas tako napisali, *breska* se upućuje na *breskva*, ali uz natuknicu *bijesan* pojavljuje se i *bijestan*, uz *bivstven*, *bivstvo* i lik *bistven*, *bistvo*, koji ne odgovara današnjim našim normama. Asimilacija po mjestu tvorbe ne provodi se samo na granici osnove i sufiksa (npr. *bojažljiv*, *boležljiv*) nego i na granici prefiksa i osnove, što se danas smatra dijalektalnom crtom (npr. *bežlečan*, *bežletan*, *bežlubežljiv*). U posljednjoj fazi obrade nailazimo na kolebanje između Daničićeve i suvremene norme, pa se kao natuknice nalaze: *razlućivati se*, *razjesti se*, *razložati*, *razluba*, *razlubiti*, *razlupati*, zatim dvojaki likovi *razļevati* – *razļevati*, *razļevane*, *razļutiti* – *razļutiti*, ali samo *razļevača*, *razļubļe*. U svođenju različitih fonetskih likova (iz starijih faza jezičnoga razvoja i iz raznih dijalekata) pod zajedničku novoštokavsku ijekavsku natuknicu neke se glasovne promjene dosljedno provode: ijekavski refleks jata (*bijeda*, *bijes*), refleks *a* od poluglasa (*borac*, *borak*, *budan*), *o* od *l* na kraju sloga ili riječi (*bio*, *Biograd*), suglasnički skupovi *št*, *žd* kao rezultat palatalizacije (*bratimština*, *budalaština*, *budilište*, *bruždati*), promjena početnog skupa *čr* u *cr* (*crv*, *crven*), jotacija sekundarnih suglasničkih skupova (*biće*, *bijene*, *besoļe*, *braća*, *cvrće*, *lišće*), osim najnovije jotacije (*djed*, *djevojka*). Takvim poštokavljivanjem i ijekaviziranjem našle su se u rječniku i natuknice kao što je *dječac* (*dečec*), potvrđen samo iz Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika, pa *Bjelostjenac* (*Belostenec*), *Dionice* (*Delnice*), a pod *Biograd*, *Bjelaj* i sl. obrađeni su i ikavski i ekavski oblici, nekad s upućivanjima (*Beograd*, *Belgrad* v. *Biograd*), a nekad i bez njih. Ostale glasovne pojave, moguće i u novoštokavskim govorima, provode se manje dosljedno, odnosno javljaju se natukničke varijante, npr. *brijeme* i *vrijeme*, *crikva* i *crkva* s izvedenicama, *cavtjeti* i *cvatjeti*, *crven* i *crļen* s izvedenicama i sl. Primjeri su uglavnom iz prve knjige da se pokaže kako je Daničić uspijevao primijeniti svoj osnovni obrađivački princip. O razlozima zbog kojih taj princip ni kod Daničića ni kod njegovih

nastavljača nije mogao biti dosljedno proveden govori Maretić u svojim *Crticama*¹³: upute za ispisivanje i uspostavu natuknica nisu bile dovoljno precizne, pa su se riječi ispisane u raznim oblicima našle razbacane na raznim mjestima abecede, te se najčešće tamo i obrađuju ako se obrađivač ne sjeti da ih skupi sve na jedno mjesto, premda je po Maretiću bolje da se "ista riječ... obrađuje samo na jednom mjestu, i to na onome, gdje abecedni red sa sobom donosi onaj lik, koji je običniji ili pravilniji"¹⁴. Maretić, a pogotovo njegovi nasljednici namjerno nisu svodili pod novoštokavski oblik riječi koje ne postoje u štokavskom narječju ili im se likovi toliko razlikuju da ne asociiraju jedan na drugi (npr. *pesek*; *zviralište*, *zviranje*, *zvirati*, *zvoziti* i dr.). Svođenje natuknice na novoštokavski ijekavski oblik kasnije je potpuno napušteno kod onomastičke građe, pa se prezimena i toponimi navode onako kako su potvrđeni. Tako npr. uz natuknicu *Split* postoji i *Spjet*, gdje se kaže da je to drugi naziv za *Split*, pa natuknice toponima i njihovih izvedenica kao: *Rečica*, *Rečice*, *Rečičani*, *rečički*, *Rečina*, *Rečine*; *Ričani*, *Ričanin*, *Ričica*, *Ričice*, *Ričičanin*, *Ričičanka*, *ričički*, *Ričički Do*, *Ričina*, *Ričine*; *Rječica*, *Rječice*, *Rječičanka* itd.

Radi boljeg snalaženja u rječniku treba reći da su pod posebnim natuknicama obrađeni oni gramatički oblici koji se prave od druge osnove, različite od osnove temeljnog oblika riječi, npr. *boji*, *gori*, *jesam*, pa čak i *mu* u posebnoj, modalnoj upotrebi.

U navođenju dvočlanih toponima ne postoji jedinstven kriterij, pa se mogu naći pod jednim ili pod drugim sastavnim dijelom (npr. pod *brdo*, *rijeka*, *selo*, *vrelo*; *doći*, *goriti*, *nov*, *star*, *ravan*; ili pod *Stubica*, *Trnava*) ili na svom mjestu u abecedi. U tom navođenju dvočlanih toponima unutar abecede također je u toku obrade došlo do izmjene: u početku su se navodili na abecednom mjestu prvoga sastavnog dijela, a drugi se dio abecedirao unutar tog mjesta (npr. *Bijelo*, *Bijelo Brdo*, *Bijelo Poje*, *Bijelo Selo*, *Bijelo Vrelo*, *Bijelo Zagorje*, *bijeloña*, *bijelost*), a od Budmanija dalje navode se po strogo abecednom redu (npr. *Ravni Brijeg*, *ravnica*, *Ravnica Doña*, *Ravnica Gorña*, *Ravnica Tičnica*, *Ravnice*, *Ravnice Dolne*, *ravničar*, *ravničica*, *Ravničina*, *Ravnić*, *Ravnići*, *Ravni Dabar*, *Ravni Do* itd.).

Idući je princip obrade akcentiranja riječi novoštokavskim akcentom. Prema Daničićevu mišljenju za tu se svrhu treba poslužiti rječnikom Vuka Karadžića, a za riječi kojih tamo nema treba se obratiti znalcima jezika da "jave akcentuaciju". Za stare riječi "koje sada nijesu u običaju, stavit ću onaj akcent koji mi se pouzdano čini da im pripada; a kojima bih o akcentu sumnjao, njih mislim staviti bez akcenta". Osvrćući se na *Ogled*, Stojan Novaković izjasnio se protiv takvog načina akcentiranja riječi, smatrajući da se za svaki akcent mora znati iz kojega je kraja i da tu ništa ne smije biti subjektivno ni kombinirano. Daničić je ipak kao veliki znalac i usustavljivač novoštokavske akcentuacije akcentirao i riječi potvrđene samo u najstarijim izvorima, koje se već stoljećima ne

¹³ T. Maretić: "Crtice o rječniku naše akademije", Ljetopis JAZU, knj. 31, Zagreb 1916, 25-114. i ARJ, 97. sv., Zagreb 1976, 15-54.

¹⁴ Crtice, 39.

govore. Iz Maretićevih *Crtica*¹⁵ doznajemo da je i on odlučno protiv akcentiranja takvih riječi, a da ih je već i Budmani akcentirao mnogo rjeđe od Daničića. Budmani je pak u akcentuaciji činio drugu grešku: između dvije akcenatske mogućnosti birao je onu dubrovačku, koja ima lokalnu boju (npr. *grāmatičan, grāmatički, grāmatak, grāmatika, ideja, indūlgencija, kàtastrofa* i dr.). Obradivači rječnika iz posljednje faze rada akcentirali su riječi nepotvrđene u Karadžićevu rječniku ili rekonstruirajući akcent na temelju znakova iz starih rječnika ili, za suvremene potvrde, prema navodima prinosnika i prema svom poznavanju suvremenog stanja.

Nakon natuknice dolazi gramatička oznaka, pa značenje riječi, koje se daje ili opisno, ili pomoću sinonima ili latinskom prevedenicom. Daničić je nastojao što sveobuhvatnije opisati značenja i podznačenja, ali ti su njegovi opisi toliko mnogorječni da ih je teško pratiti, a ponekad su nerazumljivi, pa čak i smiješni, kao npr. u slučaju već poslovičnog tumačenja veznika *ako*. Već Budmani, a osobito Maretić nastojali su dati što jednostavniju definiciju, često utemeljenu na gramatičkim kategorijama.¹⁶ U najnovijoj fazi obrade umjesto opisnih definicija češće je tumačenje pomoću sinonima, a i latinska su tumačenja rjeđa nego ranije. Nakon značenja, u neke vrste uvodu, daje se obično etimologija riječi, njene veze s ostalim slavenskim i neslavenskim jezicima, podaci o prostornoj i vremenskoj rasprostranjenosti, glasovne promjene koje je riječ u toku povijesnog razvoja i na raznim područjima doživjela, potvrđeni morfološki oblici i potvrde iz rječnika u kojima se nalazi. U tom dijelu obrade od Daničićeva vremena najviše se izmijenio odnos prema etimologiji. Daničić je u tome bio još uvijek sljedbenik starije (romantičarske) lingvističke škole, koja je vjerovala u mogućnost potpune rekonstrukcije indoevropskog prajezika, te je svakoj riječi nastojao odrediti korijen, držeći se rezultata svoje knjige *Korijeni*, koja je već u vrijeme kad je izišla bila zastarjela. Budmani se više oslonio na veze s ostalim slavenskim i drugim evropskim jezicima, dok su se Maretić i njegovi nastavljači u tom poslu služili aktualnim etimološkim rječnicima.

Nakon uvodne obrade navode se primjeri iz skupljene građe, i to suvremenom grafijom¹⁷ ali izvornim pravopisom (npr. *božstvo, človičstvo, izkrasti, otca, raztopiti* i sl.), koliko se on zbog neizdiferencirane latiničke grafije u starijim razdobljima mogao uspostaviti (npr. često isti znak za *s, z, š, ž* ili za *k, c, č*), odnosno koliko je na temelju stare grafije moguće uspostaviti glasovne pojave (npr. nebilježenje prejotacije u tekstovima pisanim glagoljicom i ćirilicom, često isti način bilježenja *n* i *nj, l* i *lj* u latiničkim tekstovima, pa nije sigurno treba li primijeniti transkripciju *brañe* ili *branje, imañe* ili *imanje, veseļe* ili *veselje* i sl.). Kako za ispisivanje građe nisu postojale iscrpne upute, često glasovne i pravopisne odlike izvora na listićima nisu ni bile registrirane, pa su obradivači morali zapravo svu građu provjeravati. Ali kako je to nepregledan i zamršen posao, sigurno

¹⁵ Ibid, 95.

¹⁶ Npr. *pōmišlāj, m. nom. act. prema glag. pomisliti; pōmišlālac, pōmišlāoca, m. nom. ag. prema glag. pōmišlāti; pōmišlālica, fem. prema masc. pōmišlālac; pōmišlāñe, n. nom. verb. od pōmišlāti; pōmišlāti, pōmišlām, impf. prema pf. pomisliti.*

¹⁷ Tj. Gajevom grafijom, dopunjenom Daničićevim grafemima *đ, š, l, ñ*, od kojih je samo prvi ušao u opću upotrebu, a ostala tri upotrebljavaju se samo u stručnim lingvističkim radovima.

ima dosta propusta te vrste. Vjerojatno ih je najmanje iz posljednjeg razdoblja, kada je u Institutu za jezik postojala posebna ekipa za provjeravanje građe, koja je provjeravanje listića obavljala tek nakon upoznavanja jezičnih i grafijskih crta pojedinog izvora. Primjeri se navode u takvim rečeničnim ili tekstovnim odsječcima iz kojih se može razabrati značenje. Iza primjera dolazi kratica izvora, a često i pobliza oznaka o vrsti i vremenu izvora (npr. *Naredbe kaptola seškoga, rukop. XVI v.*). Relativno opširne kratice i te dodatne oznake čine rječnik vrlo informativnim i vrlo čitkim. Čitajući primjere jednog odjeljka, dobivamo već na prvi pogled prilično jasnu sliku o vremenskoj i prostornoj raširenosti neke riječi, a da pritom ne moramo tražiti objašnjenje kratice. To povećava opseg rječnika, ali pridonosi njegovoj pristupačnosti i obavijesnosti. I u navođenju primjera ima znatnih odstupanja u odnosu na Daničića. On je u pravilu upotrebljavao sve primjere kojima je raspolagao, i njegova se obrada odlikuje i opširnim opisima značenja i velikim brojem primjera istoga značenja i iz istoga izvora. Već je Budmani uz unošenje nekih novih izvora išao na smanjivanje broja primjera iz istog izvora, mada još i kod njega ima preopširnih obrada pojedinih riječi. Maretić je znatno proširio krug izvora, ali je jako reducirao broj primjera. U posljednjoj fazi obrade kod nekih se obrađivača ponovo pojavila tendencija iskorištavanja sveukupne raspoložive građe, što urednik Musulin uglavnom nije korigirao, i tek je posljednji urednik Pavešić u preostalim svescima opet znatno reducirao građu, po uzoru na Maretića.

Nova značenja i podznačenja obrađuju se u posebnim odjeljcima. Potpodjela se često vrši i s obzirom na sintaktičke veze i funkcije riječi.¹⁸ Tako se potpodjela imenice vrši s obzirom na pridjeve koji joj služe kao atributi, na druge imenice koje joj služe kao apozicije, ili na glagole (predikate) uz koje dolazi.¹⁹ Pridjevi se često "rašćlanjaju" s obzirom na značenjski tipizirane predmete i pojave koje obilježavaju, pa su nosioci potpodjele imenice (svrstane oko značenja: čovjek, životinje, dijelovi tijela, stvari, prirodne pojave itd.).²⁰ Glagoli se obično dijele prema stanjima: aktivno, pasivno, refleksivno, ili prema prijelaznosti. Navode se padeži u kojima im dolaze dopune, ponekad se izriekom nabrajaju imenice koje im služe kao objekti ili koje uz njih dolaze kao subjekti, i t. sl.²¹ Nije valjda potrebno posebno napomenuti da je ta vrsta "podjele" heteronomij-

¹⁸ Apstraktnu shemu podjele značenja riječi s razgranatim značenjima, ilustriranu obradom prijedloga *po*, daje S. Pavešić u "Pogovoru" (ARj, sv. 97, 70-71).

¹⁹ Ti se pridjevi, imenice, glagoli često pojedinačno nabrajaju, kako se nalaze u primjerima. Npr. kod imenice *žeļa* pod *a. uopće. Žeļa zanosi, donša, umine, utži se, izvrši se, uzraste, jeste, (i)spuni se, raste, dovrši se, vodi...* itd., ili pod *n. s atributom (bludna, časna, davna, devota, djevojčina, dākina, dobra, dužna, đavaoska, bludna...)*.

²⁰ Tako npr. kod pridjeva *bio* pod *1. znatnije što se naziva bijelo i što se rađo tako naziva* za potpodjelu su-upotrijebljena sva slova abecede od *a* do *x*, pa i opet nije obuhvaćeno sve što može biti bijelo; pod *2. obrađena je supstantivna funkcija pridjeva bio (bijela, bijelo)*.

²¹ Evo za primjer jedne podjele glagola (tekst je doslovan): "1. gladiti... a) kad je objekat što tvrdo: drvo, kam, kovina itd., alat kojijem se čini da ono bude glatko, obično je oštar ili hrapav, ili dajbudi tvrdo. ... - b) češće se upotrebljava kad su objekat dlake, perje ili što dlakavo. ... - aa) objekat je brada, brci (u čeļadeta), te se gladi rukom... - bb) kad su objekat kose, mogu se gladiti rukom i

ska, tj. da s lingvističkim kriterijima nema nikakve veze. Frazeološki izričaji nemaju svoje posebno mjesto u podjeli riječi, nego se spominju usput, unutar pojedinih (pod)odjeljaka.²² Vrlo je razgranata obrada prijedloga – u samostalnoj i prefiksnoj službi, jer se nabrajaju svi poznati odnosi koje s pojedinim padežima označuju i sva poznata značenja koja riječi složene s njima dobivaju. U vrijeme normiranja književnog jezika bilo je vrlo važno da se u šarenilo prijedložnih veza i prefiksne tvorbe unese reda, a to se moglo postići jedino na temelju takvog potankog popisa, koji nabraja sve odnose. Taj je postupak svojevremeno bio aktualan i u drugim slavenskim jezicima.

Pisane upute za obradu zapravo nikada nisu bile sastavljene, pa je svaki obrađivač učio na tekstu svojih prethodnika, modificirajući obradu prema svom znanju i uvjerenju, često se i sam kolebajući. Stoga u obradi jednih riječi preteže značenjski kriterij razvrstavanja, u drugih gramatički, a ponekad je obrađivača povuklo njegovo znanje, pa je umjesto leksičke obrade dao enciklopedijsku (kao npr. kod riječi *Hrvat, jezik, lukjenar* u starijem dijelu obrade ili kod *Zrin, Zrinski* u novijem, premda je u ovom drugom slučaju nakon intervencije urednika ostao tek početak opširnog obrađivačeva povijesnog opisa o Zrinu i Zrinscima). Pa ipak, usprkos toj neujednačenosti obrade, rječnik pruža bogatu sliku značenja i upotrebe riječi za veliku većinu osnovnog leksičkog fonda hrvatskoga ili srpskog jezika. Daničićevi su nastavljači, uza sve naglašavanje njegovih zasluga i njegove marljivosti na tom poslu, nastojali – koliko su mogli – da izbjegnju njegove nedostatke: pojednostavljivali su definicije, unosili više sinonima, smanjivali diferenciranje značenja i podznačenja, izbjegavali nesigurne etimologije a unosili više paralela s ostalim slavenskim jezicima, smanjivali broj primjera, semantičku obradu ograničili uglavnom samo na osnovne riječi, tako da je rječnik u svojim kasnijim knjigama postao mnogo pregledniji, jednostavniji, jasniji i prikladniji za upotrebu nego što je to bio u početku.

Građa iz koje se crpao leksički fond rječnika bila je u početku određena Daničićevom koncepcijom rječnika i istovremeno ograničena nedostupnošću. Već je Maretić bio svjestan preuzetnosti te osnovne koncepcije: "Da našega akademičkog rječnika nema na svijetu ... i da akademija mene pozove, da izradim plan za budući veliki rječnik, moj bi se plan u koječemu razlikovao od Daničićeva. Ja bih akademiji predložio ovako: Budući da leksičko blago, kako ga narod na svemu svome prostoru govori, nije ni iz daleka sabrano

češljem, po tome gladiti može značiti i *češljati*. ... – cc) objekat je dlakavo živinče. ... – c) kaže se i uopće kad se što vlači po čemu drugome sve istijem smjerom. aa) uopće. ... – bb) naj češće rukom. ... – cc) u ovom primjeru stoji gladiti ironički sa značenjem kao pod bb) ... – dd) sa značenjem *milovati* (vidi kod bb)) preneseno je od čeladeta na živinče (subjekat). ... – d) preneseno od značenja kod c) bb), znači uopće *milovati, negovati, pokazivati ljubav* (objektu). aa) objekat je čelade. ... – često kao *laskati, ulagivati se*, znači pokazivati lažnu ljubav samo riječima. – bb) objekat je stvar umna. ... – e) činiti da što bude glatko, ali drugim načinom nego što je sprijeda kazano. ... – f) u ovom primjeru može biti da znači: kititi, resiti se, ali može biti da značenje spada pod e). ... – sa *se*, refleksivno, često znači: kititi se, resiti se.

²² Npr. kod *1. blāgo* pod *c. d) novci*. među ostalim ima: "*sitno blago*" – *novci mañi od dukata; "ležeće blago"* – *koje se ne troši nego se čuva*.

u onoj potpunosti, koja se hoće za veliki akademički rječnik, a u književnom jeziku tek se stvaraju riječi za mnoge i mnoge pojmove, a za mnoge još nijesu ni stvorene, istiskuju se i zamjenjuju drugima, zato akademija veliki rječnik živoga (narodnog i književnog jezika) neka ostavi za drugo vrijeme ... i sad neka se ograniči na stari jezik, kako se nalazi u knjigama i u drugim književnim spomenicima prošlih vjekova pa do polovine XIX. vijeka. Takav se rječnik... može s današnjim književnim sredstvima izdati na svijet u priličnoj potpunosti, a onaj živoga jezika morao bi s navedenih uzroka biti u velike nepotpun. Zato ih treba rastaviti, a to se preporučuje i stoga, što stariji i noviji jezik ako i imaju veliku množinu zajedničkih riječi, ali ima i vrlo mnogo takvih riječi, koje se nalaze samo u jednome od njih, i poradi takovih nezajedničkih riječi ta su dva jezika, t.j. stariji i noviji, dvije odjelite cjeline, koje se mogu rastaviti.”²³

Maretiću su odnosi između književnog jezika i pučkog, između povijesnog stanja i suvremenog bili neuporedivo jasniji nego Daničiću, ali rad na rječniku bio je poodmakao, i njegovu osnovu nije više bilo moguće potpuno izmijeniti. Ona se mogla donekle modificirati korekcijom izbora izvora, i Maretić je to nastojao učiniti, pazeći pritom da ne nastane suviše velik nesklad u građi između prvih slova abecede i onih kasnijih. Iako velik poštovalac i sljedbenik Daničićev u osnovnim pitanjima jezika i pravopisa, Maretić je bio vrlo kritičan prema njegovu radu na rječniku, od osnovne koncepcije preko izbora građe do stručnosti obrade.²⁴ Posebno mu je zamjerao izostavljanje kajkavske književnosti i hrvatske književnosti 19. stoljeća iz osnova rječnika iako je u njega unio i srpsku crkvenoslavensku književnost i srpske pisce 19. stoljeća (Mrkalj, Bolić, Zelić, Milovanov, Tekelija, Petrović-Njegoš, Đorđević, Ljubiša, Milićević, Nenadović, Pančić, srpske novine i časopisi). Zamjera mu i stav prema neologizmima 19. stoljeća, od kojih je samo neke unio u rječnik (uglavnom iz spomenutih srpskih pisaca, a s hrvatske strane samo iz Šloserove *Faune kornjaša*). Time je već sam Daničić narušio svoju osnovu, po kojoj bi u rječnik ulazila književna građa samo do godine 1800, a od pisaca 19. stoljeća samo oni “u kojima bi se moglo nadati da će se naći što, čim bi se popunilo poznavanje narodnoga jezika”.²⁵ Stoga je već Budmani počeo unositi riječi iz novijega književnog jezika, a Maretić je to činio sustavnije, zaokruživši izbor izvora *Popisom knjiga i rukopisa upotrebljenih za Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.²⁶ Nakon toga je Akademija 1910. objelodanila *Objavu o daljem obrađivanju rječnika*, u kojoj se kaže da se način obrade neće više mijenjati niti građa širiti, a ako se što važno ubuduće nađe, morat će biti ostavljeno za dodatak tom velikom djelu. Ipak je i ta odluka izmijenjena kad je rad na rječniku nastavljen poslije drugog svjetskog rata. Tada je odlučeno da se građa rječnika proširi novijim publikacijama Akademije i drugim znanstvenim edicijama u kojima su objavljeni novootkriveni spomenici naše kulturne baštine, da se temeljito ispišu stariji rječnici, neki terminološki

²³ Crtica, 65–66.

²⁴ Kad govori npr. o zastarjelosti i neznanstvenosti njegova etimologiziranja i o tome da za većinu tuđica daje krivo tumačenje. (Crtice, 91–92)

²⁵ Daničić, Oglad.

²⁶ Objavljen 1910. kao dodatak VI. knjizi rječnika.

i dijalektološki rječnici, zatim etnografski opisi iz novih svezaka već upotrijebljenih edicija (kao npr. "Zbornik za narodni život i običaje" i "Etnografski zbornik"), "Codex diplomaticus", neka djela kajkavske književnosti, popisi mjesta i prezimena itd. i da se upotrijebi građa novih prinosnika s terena.²⁷ Na taj je način u građu rječnika postupno ušlo sve ono što je po temeljnoj koncepciji trebalo ući.

Kao izvori rječnika poslužili su spomenici hrvatske i srpske pismenosti i književnosti u najširem smislu riječi: isprave javnopravnog i privatnopravnog karaktera (pisane ne samo na hrvatskom ili srpskom jeziku nego i na latinskom, njemačkom, talijanskom), notarske knjige, urbari, popisi kmetova i vojske; književni tekstovi i priručnici najrazličitijeg sadržaja, vjerskopoučnog i svjetovnog, od 12. do kraja 18. stoljeća; stari rječnici, od kojih su neki sačuvani samo u rukopisu; zbirke narodnih umotvorina; opisi narodnog života i običaja; popisi prezimena i mjesta (popisi državnih službenika, statistički godišnjaci, šematizmi crkvenih župa, a iz novijeg vremena popisi stanovništva i imenici mjesta); razni terminološki rječnici (uglavnom novijeg datuma); dijalektološki opisi i prilozi prinosnika s terena.

Premda je u svoje vrijeme zamišljen kao rječnik sveukupnog leksičkog blaga hrvatskog ili srpskog jezika, gledan iz današnje perspektive Akademijin je rječnik prvenstveno povijesni rječnik. Tu sliku bitno ne mijenja ni novija dijalektološka građa prinosnika s terena, u prvom redu stoga što ona predstavlja tek mali dio građe rječnika, ali i zato što ona sadrži osnovni pučki leksički fond, koji u vrlo maloj mjeri odražava modernu civilizacijsku nadgradnju i može se pretpostaviti da se odlikuje znatnom starinom, a građa iz književnojezičnih izvora najšireg spektra ipak nije prekoračila prag 20. stoljeća, u kojem se definitivno oblikuje moderni hrvatski i srpski književnojezični standard. Na taj način Akademijin rječnik pruža dijakronijski pogled na naše rječničko blago sa širokog područja narodnih govora i spomenika jezične prošlosti od najstarijih vremena gotovo do naših dana, i time odgovara svojoj prvotnoj koncepciji, koju su, međutim, uspješnije ostvarivali Daničićevi nastavljajući nego on sam. Pa ipak, taj se rječnik, premda obrađuje oko 400.000 natuknica, tek djelomično približava idealnom ostvarenju zamišljene koncepcije: građa iz spomenika pismenosti nikad nije sva ispisivana, već je ispisivanje bilo prepušteno izboru ispisivača, a ni dijalektološka građa nikad nije sustavno skupljena, već je ograničena samo na prinose nekih prinosnika i opise govora u pojedinim dijalektološkim radovima. Osim toga, usprkos širenju kruga izvora u toku obrade, mnogi značajni spomenici naše pismenosti nisu uključeni među izvore, uglavnom stoga što ih obrađivači ili nisu poznavali ili nisu adekvatno ocijenili njihovu povijesnojezičnu važnost. Takvi su npr. prvi hrvatski latinički spomenici *Red i zakon zadarskih sestara dominikanki* iz 1345. i *Šibenska molitva* otprilike iz istog vremena, zatim zbirka čakavskih duhovnih pjesama iz *Pariškog kodeksa* iz 1380. U njima se nalaze riječi nepotvrđene u ARj ili potvrđene iz kasnijeg vremena ili s drugačijim značenjima. Zbog svega toga Akademijin rječnik, premda je svjedok mnogo-stoljetne i bogate tradicije pismenosti, književnosti i kulture hrvatskoga i srpskoga naroda,

²⁷ Popis naknadno unesenih izvora nalazi se na kraju XII. knjige ARj.

premda je riznica leksičkog blaga u kojemu se ogledaju najraznovrsnija područja našega života u prošlosti, ipak ne pruža leksičku sveobuhvatnost, a pogotovo ne daje statističke podatke bilo koje vrste o građi koju obuhvaća. On daje bogat *uvid* u problematiku hrvatskoga ili srpskoga jezika, osobito u njegove tvorbene mogućnosti, bogatstvo morfoloških oblika, sintaktičku raznovrsnost i stilističku izražajnost, ali na temelju njegove građe ne mogu se izvoditi konačni zaključci ni s kojeg jezičnog područja, njegove podatke, osobito one o prostorno-vremenskoj raširenosti riječi i oblika, treba primati suzdržano, jer se zasnivaju na izboru građe, a ne na njezinu sustavnom prikupljanju i statističkoj obradi.

Kao povijesni rječnik on predočava našu jezičnu prošlost u bloku, u kojemu su često vidljive povijesne faze, ali ne onako izrazito kako bismo to željeli, u njemu se razabiru raznoliki jezičnopovijesni tokovi koji su se oblikovali na našem jezičnom prostoru tijekom nekoliko stoljeća, često mučna traženja književnojezičnog izraza i često blistava rješenja, mudra jednostavnost pučkog izražavanja, utjecaji susjednih kultura i jezika, pa ipak na temelju njegove građe, iz koje se nazire povijest jezika, teško da bismo mogli rekonstruirati preciznu povijesnu gramatiku našeg jezika za sve njegove dijalekatske i književnojezične razine, jer mijene jezika u svoj svojoj prostorno-vremenskoj složenosti građom rječnika nisu dovoljno obuhvaćene. Za potpunu rekonstrukciju jezične prošlosti leksička ekstenzivnost ARj ipak nije dovoljna. Danas se takvi rječnici vjerojatno više nigdje ne prave. Izrađuju se rječnici pojedinih razdoblja ili pisaca, koji sadrže mnogo veći stupanj obavijesnosti i koji tek u zbiru mogu dati leksičku sveobuhvatnost jezika i biti podloga za izradu povijesne gramatike. Takav kakav jest ARj je djelomice odraz stanja u lingvističkoj znanosti u doba svoga nastajanja (ipak se naslanjao na vrhunska djela tadašnje evropske leksikografije), a djelomice nepotpunog uvida u našu povijesnojezičnu problematiku.

Uza sve to Akademijin rječnik krunski je svjedok naše prošlosti — ne samo povijesti jezika nego i povijesti naroda. U njemu se odražavaju počeci naše pismenosti, razvoj književnih pravaca i književnojezičnih stilova, bogatstvo usmenog narodnog stvaralaštva; naša politička povijest, upravni poredak, pravne i etičke norme; naše veze sa susjedima u dobru i zlu; odnos puka prema vlasti i crkvi, prema tuđinskom osvajaču i domaćim hajducima i uskocima; značenje vjere u životu naroda, vjerska strujanja, odnosi istočne i zapadne crkve, odnosi puka i dušobrižnika; način života, običaji i vjerovanja, grane ljudske djelatnosti, stupanj obrazovanosti i didaktička nastojanja; pripadnost raznim civilizacijskim krugovima itd. I kada bi nekim nesretnim slučajem nestala sva naša književna baština osim ARj, iz njega bi se dobrim dijelom dala rekonstruirati narodna prošlost. I danas je ARj značajno pomagalo u mnogim znanstvenim istraživanjima raznih grana znanosti (povijesti, povijesti prava, književne povijesti, etnologije, geografije itd.). On je temeljni priručnik kroatistike i serbistike i kod nas i u svijetu, a u mnogim slavističkim središtima zamjenjuje čitave biblioteke, ali u prvom redu on je temelj moderne hrvatske i srpske leksikografije, nezaobilazan u svakom suvremenom leksikografskom pothvatu. Jer, premda je po sadržaju građe ARj prvenstveno povijesni rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, on je uz to djelomično i dijalektološki rječnik, i onomastički, i rječnik tuđica i posuđenica, i terminološki, a po obradi svojoj i etimološki, i akcentološki, i rječnik

sinonima, frazeologizama i... Danas se više nijedan specijalizirani rječnik ne može (i ne bi se smio) izraditi bez pomoći ARj.

Bogatu zastupljenost onomastičkog materijala (veću u posljednjoj fazi obrade nego ranije) mnogi stručnjaci smatraju posebnom vrijednošću ARj. On baca posebno osvjetljenje na one temeljne riječi iz kojih je izveden: često uz njegovu prisutnost dobivamo drugačiju sliku o prostornoj i vremenskoj raširenosti neke temeljne riječi ili osnove, neke povijesne glasovne pojave ili morfološkog oblika. Uz to on pokazuje izuzetno bogatstvo tvorbenih mogućnosti, premda često veze s osnovnom riječju nisu sigurne ni jasne (npr. *Bistra* – žensko ime i toponim, *Bistrac*, *Bistrać*, *Bistrica*, *Bistrice*, *Bistrić*, *Bistrik*, *Bistrinci*, *Bistro* – nadimak i toponom; *Crikvenica*, *Crikveno*, *Crkvena*, *Crkvenac*, *Crkvenica*, *Crkveňak*, *Crkvica*, *Crkvine*; *Čaplak*, *Čapłani*, *Čapļevac*, *Čapļi*, *Čapļica*, *Čapļina*, *Čapļinci* i t. sl.).

Imena stranog podrijetla pokazuju kulturne veze i utjecaje, i istodobno su dobar pokazatelj djelovanja jezičnih zakona vlastitog jezika (npr. *Nin* < *Nona*, *Solin* < *Salona* i sl.). To isto vrijedi za tuđice i posuđenice općeg leksika. Više puta je isticano da su od stranih riječi u ARj najzastupljeniji turcizmi (poneko im dodaje još i romanizme ili germanizme), ali to vjerojatno neće biti točno ni za prvu knjigu, a kamoli za kasnije, za koje je krug izvora širi i raznorodniji. Za takvu tvrdnju trebalo bi klasificirati posuđeničke natuknice i izračunati odnose, što i opet ne bi imalo nikakva smisla jer građa nije skupljana po statističkim kriterijima. Treba istaći drugu konstataciju: s obzirom na zastupljenost tuđica i posuđenica povijesnost ARj je čak izrazitija nego kad se radi o autohtonom jezičnom materijalu. U njemu su zastupljeni svi oni inojezični slojevi – supstratski, adstratski i superstratski – koji su u toku povijesnog razvoja na bilo koji način utjecali na naš domaći jezični sustav, bez obzira radilo se o njegovoj pučkorazgovornoj ili o književnojezičnoj razini, i bez obzira na to radilo se o utjecaju kulturne nadgradnje, utjecaju jezika socijalnog prestiža ili o utjecaju međususedskih civilizacijskih dodira, naravno u onoj mjeri u kojoj je taj inojezični materijal registriran u izvorima rječnika.²⁸ Tako se od najranijih vremena pod utjecajem kršćanstva i kulturne nadgradnje uopće susreću tragovi latinskog i grčkog jezika, odnosno rimske i grčke kulture, a pod utjecajem civilizacijskih dodira tragovi romanskog supstrata i adstrata u južnim stranama, te germanski i ugarski u sjevernim. Zatim se ostvaruje snažan utjecaj orijentalnih jezika posredstvom gospodujućeg turskog u središnjim našim krajevima u toku gotovo pet stoljeća, koji se duboko odrazio u štokavskoj usmenoj narodnoj književnosti, čiji jezik danas u znanosti²⁹ nazivamo novoštokavskom folklorom koine, a koja je po Daničićevu izboru preko Karadžićevih izdanja narodnih umotvorina bogato zastupljena u ARj. Otud možda, na temelju prvih svezaka, i dojam o pretežitosti turcizama među stranim riječima zastupljenima u ARj.³⁰

²⁸ Riječ *materija*, na primjer, nalazi se u jednom bosanskom zapisu iz 12. st. (vidi: Mak Dizdar, "Stari bosanski tekstovi", Svjetlost, Sarajevo 1971, 52), a u ARj je najstarija potvrda tek iz 17. st.

²⁹ Prema D. Brozoviću.

³⁰ Već letimičan pogled na posuđenice iz dijela prvog sveska (slovo A) pokazuje gotovo jednako bogatu zastupljenost grčko-latinskog sloja, pogotovo u onomastičkom materijalu.

Svi su ti jezici ostavili svoj leksički trag u našem leksičkom blagu, nekad samo na razini duhovne nadgradnje i specijalizirane upotrebe, nekad na razini posuđenica specifične lokalne obojenosti, a nekad su te riječi, prilagodivši se zakonima našeg jezičnog sustava, postale neotuđivi sastavni dio domaćeg, svakodnevnog jezičnog fonda (npr. *anđeo, boja, breskva, čarapa, đak, kralj, kruna, papir, puška, sat, šećer* itd. itd.).

Ono čega u tom rječniku nikako nema, to su tuđice i posuđenice iz modernih svjetskih jezika i s područja suvremene civilizacije, koje su u naš leksik počele ulaziti polovinom prošlog stoljeća, a iz tog je vremena ipak malo što ulazilo u rječnik. Najveće odstupanje od prvotne Daničićeve koncepcije učinjeno je unošenjem Šulekovih rječnika u izvore ARj. Ali Šulek je bio purist i jezični stvaralac, koji je nastojao izgraditi terminologiju što je moguće dosljednije na domaćim osnovama, te za prisutnost inojezičnog leksičkog materijala u našem leksiku njegovi rječnici daju malo potvrda. Više bi se kod njega našlo inojezičnih tvorbenih uzoraka, utjecaja u strukturi riječi (kalkovi, kovanice), ali to je već drugi problem.

Više puta se govorilo i o nedostacima ARj. Međutim, teško je govoriti o stvarnim nedostacima djela tako zamašnog po opsegu i dalekosežnog po značenju, koje se izradilo preko stotinu godina. Kao najveći nedostatak, izazvan upravo tim stoljećem izrade, obično se ističe neujednačenost obrade i zastupljenosti izvora. Ali to je prije pokazatelj određenog sazrijevanja pogleda o tome što takav rječnik treba da obuhvati i kako treba da izgleda, negoli nedostatak. "Kao i svako djelo koje se gradi gotovo četiri ljudska radna vijeka i ovaj rječnik nosi biljege vremena u kojima je nastajao i u toku kojih su se mijenjali i metodski postupci pri obradi građe i pogledi na jezik i jezičnu problematiku."³¹

Činjenični nedostaci izazvani su djelomično početnom naivnošću u pristupu tom poslu, uslijed koje nije bilo iscrpnih uputa za ispisivanje građe, pa se tako dogodilo da su neke vrlo obične riječi svakodnevnog upotrebe (i praslavenskog podrijetla) relativno kasno potvrđene jer su ih ispisivači držali suviše običnima za ispisivanje, ili su se različiti likovi iste temeljne riječi našli na različitim mjestima u abecedi, pa nisu mogli biti zajedno obrađeni (npr. *bez – brez – prez, cmileti – cvileti, crikva* i izv. – *crkva* i izv., *gumno – gumno, lijan – lilan, hrpa – rpa – vrpa, taman* i izv. – *tavan* i izv.). Druga vrsta nedostataka su razne pogreške, od pogrešnih etimologija i nespretnih definicija, preko pogrešnog razvrstavanja primjera i nepotpunih upućivanja pri kojima se kod jedne riječi upućuje na drugu, a te druge ili uopće nema ili kod nje nema primjera za onu prvu, do nezapažanja značajnih funkcija nekih oblika.³² Takvih bi se činjeničnih nedostataka, kad bi se paž-

³¹ S. Pavešić, Pogovor, ARj, 97. sv., 61.

³² Tako se npr. dogodilo Maretiću, koji je inače bio vrstan gramatičar, da pri obradi zamjenice *on* nije naveo posesivnu funkciju dativa, iako je za genitiv to učinio i kod primjera za muški i srednji i za ženski rod. Objašnjenje se nalazi u *Criticama*. Govoreći o primjerima tipa "Velko, a synъ mu Đuroje; Boleta, a synъ mu Nenadsъ, a bratsъ mu Bogoje, a otcъ mu Družoje", Maretić kaže: "Svatko pame-tan uviđa, da to *mu* nema nikakve vrijednosti za rječnik." (str. 59) Međutim, vrijednost *mu* je upravo onolika kao i genitivnim posesivnim oblicima: *jego, nego, nega; jeje, neje, ne*. Modalnu upotrebu enklitičnog dativnog oblika *mu* uz rastavne veznike Maretić kao da nije znao objasniti, pa iako taj oblik obrađuje čak i kao posebnu natuknicu (*I. mu*), kaže za njega da se rastavnim veznicima dodaje "bez prave potrebe" (npr. Da svaki nas donese sve, što je djelovao, ali mu zlo ali dobro. Svaki će primijeti svoja dila ili mu zla ili dobra. Il' mu stari ili mladi, svi čitavi ostadoše. itd.).

ljivo tražilo, vjerojatno našlo dosta, ali niti je to jedini veliki rječnik u svijetu koji obiluje takvim nedostacima, niti oni mogu zasjeniti njegovu pravu vrijednost najvećeg mogućeg popisa našeg jezičnog blaga, popraćenog povijesnim gramatičkim oblicima, funkcijama, rekcijama, sintagmatskim vezama, i s druge strane najveće zbirke primjera iz hrvatske i srpske starije književnosti u najširem smislu te riječi. Ne smijemo samo, služeći se njime, smetnuti s uma nužan oprez u odnosu na njegove formulacije, jer su one proistekle iz postojeće građe, a na temelju nove građe mogu se modificirati.

Ta modifikacija jedan je od zadataka *Dopuna Akademijina rječnika*, koje se upravo izrađuju u Zavodu za jezik. Potrebu izrade dopuna uočio je već Maretić 1910, kad je za ono vrijeme zaključio popis izvora rječnika: "Što iziđe odsele na svijet vrijedno, da uđe u rječnik, to će se morati ostaviti za dodatak ovome djelu."³³ Ispisivanje za dopune započelo je odmah nakon završetka obrade 1958. u Institutu za jezik JAZU³⁴ pod vodstvom tadašnjeg urednika Stjepana Musulina. Ono je u prvoj fazi obuhvatilo one izvore koje su počeli upotrebljavati Daničićevi nastavljači, i to do onog slova od kojeg je pojedini izvor ušao u obradu rječnika, kako bi se uspostavila ravnoteža u zastupljenosti građe između prvih i potonjih slova. Tako su se izvori koje je počeo upotrebljavati Budmani ispisivali od A do Č, oni koje je u obradu unio Maretić od A do M, a oni koji su uzeti u obzir u poslijeratnoj fazi obrade od A do P. Kriterij ispisivanja ostao je i nadalje individualan izbor ispisivača, tako da je i nadalje ostala mogućnost da neke vrlo obične riječi budu slabije zastupljene od onih manje običnih. Posebna je pažnja posvećena terminima s raznih područja narodnog života, nazivima bilja i životinja, geomorfoloških i klimatskih pojava, kao i stručnom i znanstvenom nazivlju, koje se počelo oblikovati u 19. stoljeću. Druga faza ispisivanja obuhvatila je niz značajnih spomenika osobito iz hrvatske, ali i iz srpske književne prošlosti koji nisu bili upotrijebljeni kao izvori rječnika uglavnom zato što su objavljeni kasnije ili ih raniji urednici nisu zamijetili. Među tim izvorima istaknuto mjesto imaju sačuvani rukopisni rječnici, nastali na raznim stranama našeg jezičnog područja – u Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i drugdje – od kojih su svakako najznačajniji Zantottijev i Vitezovićev (ovaj posljednji ušao je među izvore ARj u poslijeratnoj fazi njegove obrade). Posljednji urednik rječnika Slavko Pavešić proširio je koncepciju rječnika građom iz razdoblja ilirizma, s jedne strane da se uspostavi kakva-takva ravnoteža u zastupljenosti hrvatskih i srpskih pisaca 19. stoljeća, a s druge strane zato što je jezik razdoblja ilirizma zaista iz današnje perspektive jedna od povijesnih faza razvoja hrvatskog književnog jezika i što građa toga razdoblja nije obuhvaćena ni u rječnicima suvremenog jezika. Kako nije bilo izgleda da bi se kod nas uz tako velik jezičnopovijesni leksikografski projekt kao što je Akademijin rječnik i njegove Dopune moglo u dogledno vrijeme pomisljati i na izradu rječnika pojedinih razdoblja, te bi jezična građa iz razdoblja ilirizma još dugo ostala leksikografski neregistrirana, pokazalo se najboljim rješenjem da se ona uključi u Dopune ARj. Tako je treća faza ispisivanja obuhva-

³³ Objava o daljem obrađivanju rječnika, v. ARj, sv. 97, 12.

³⁴ Sada Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu.

tila građu ilirskog razdoblja, najvećim dijelom iz časopisa, jer se smatralo da su oni najbolji reprezentanti jezične zbilje toga vremena. Četvrta faza obuhvatila je, osim starih hrvatskih gramatika počev od B. Kašića, neke školske udžbenike i nekoliko rječnika toga razdoblja, koji treba da pokažu kako Šulekovi rječnici (koje je već Maretić unio u izvore ARj), tako često napadani u našim antipurističkim (ili bolje apurističkim) bitkama, i njegova leksikografska rješenja nisu osamljena pojava našega 19. stoljeća, a nisu rijetki ni oni neologizmi koji se pogrešno pripisuju Šuleku umjesto nekom od njegovih prethodnika.

Dopune ARj imaju dva zadatka: da donesu novu leksičku građu (iz pisanih izvora i od novih prinosnika) i da već postojećoj prošire značenja, potvrde još nepotvrđene oblike i razmaknu prostorno-vremenske upotrebne koordinate. Dopune nisu samostalno djelo, i stoga se u svojoj obradi moraju naslanjati na ARj, pa premda u rasporedu građe nastoje biti sistematičnije a u načinu prezentiranja materijala ekonomičnije, u bitnim principima obrade nema većih odstupanja. Tek s *Dopunama* ARj će se moći smatrati završenim djelom, premda zapravo tako široko zasnovano djelo teško da se ikada može smatrati posve završenim, niti se od njega može očekivati potpuna iscrpnost na svim jezičnim razinama.

Prava slika leksičkog bogatstva hrvatske književnojezične povijesti dobit će se tek uz još jedan rječnik – *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*³⁵, koji se također izrađuje u Zavodu za jezik. Kajkavsko je narječje preko tristo godina, od 16. do 19. stoljeća, služilo kao književni jezik u onim hrvatskim krajevima koji su nazivani “reliquiae reliquiarum clarissimi olim regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae” i u kojima se stoljećima čuvala svijest o hrvatskoj državnosti. Na njemu se razvila bogata književnost, a na određenim je razinama vršio i funkciju standardnog jezika, razvivši bogatu izražajnost. Daničićevi su nastavljači na Akademijinu rječniku shvatili njegov propust u izostavljanju iz rječnika kajkavskog narječja i nastojali su ga popraviti uvrštavajući neka djela kajkavske književnosti i neke dijalektološke priloge u izvore. Ali morali su paziti da ne nastane prevelik nesklad između prvih i kasnijih svezaka s obzirom na zastupljenost kajkavske građe, pa se izbor zaustavio na nekoliko reprezentativnih djela. Kako se radi o čitavom jednom književnom korpusu, zaključeno je da bi to i za *Dopune ARj* bilo preveliko opterećenje, te se pristupilo izradi povijesnog rječnika kajkavske književnosti, koji će tu građu moći obuhvatiti iscrpnije i predočiti modernije nego što bi to bilo moguće u dopunama ARj. Ali pri upoznavanju hrvatske jezične prošlosti treba i taj rječnik imati na umu kao svojevrsnu dopunu Akademijinu rječniku.

³⁵ Vidi: B. Finka, “O povijesnom rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika”, *Ljetopis JAZU*, knj. 70, Zagreb 1965.

Résumé

DICTIONNAIRE DE L'ACADÉMIE ET SES SUPPLÉMENTS

Dans la présente contribution on traite des caractéristiques et de l'importance du "Dictionnaire de la langue croate ou serbe" de l'Académie yougoslave des sciences et des arts. L'idée de faire un dictionnaire qui engloberait toute la richesse lexicale de la langue croate ou serbe se situe dans un contexte national, politique, culturel et linguistique de la Croatie de la deuxième moitié du 19e siècle. On retrace la conception de l'ouvrage telle qu'elle est formulée par le premier rédacteur en chef et auteur Đ. Daničić, ainsi que les réactions que celle-ci avait suscitées chez le public lettré de l'époque. C'est dans l'élaboration des mots-souches que l'on voit comment les principes de Daničić ont été réalisés dans sa propre rédaction et dans celle des ses successeurs. Bref, on analyse l'établissement des entrées ainsi que la technique de description ou rédaction des vocables. L'auteur se penche ensuite sur les sources des matériaux et sur la façon dont on les a réunis, ainsi que sur les difficultés survenues au cours de la rédaction. On relève les valeurs et les défauts du matériau présenté et de la manière de son élaboration. Plus particulièrement on note le changement dans la méthode de l'élaboration du dictionnaire et dans l'augmentation du nombre des sources dans la dernière phase du travail, ce qui constituait déjà le commencement du travail porté sur les matériaux pour les volumes des Suppléments. L'auteur explique la nécessité et l'importance de la prise en considération des sources nouvelles, surtout de la lexicographie croate du 19e siècle et du matériau littéraire de la période de l'illyrisme. C'est seulement avec les volumes des Suppléments conçus de telle manière que le Dictionnaire se rapprochera de la conception initiale qui tendait vers un dictionnaire historique de la langue croate ou serbe qui engloberait la diversité et la richesse lexicales dans leur totalité.